

Đuldina Kurtović

Uloga individualiteta u kontekstu dijaloga moderne

Sažetak

Filozofijsko promišljanje i razumijevanje individualiteta i njegove uloge u kontekstu moderne je neophodno kako bi se slika moderne, ali i njene krize mogla objektivno i kritički sagledati. O povratku samome sebi, značaju individualiteta, rađanju svijesti o subjektivnoj slobodi, promišljali su mnogi filozofi, među kojima je nemoguće a ne spomenuti velikane filozofijske misli Hegela i Kierkegaarda. Obojica su se složili u pogledu prekratnice u povijesti ljudskog duha, prekratnice koja je označila put povratka samome sebi. Tu prekratnicu oni su prepoznali kod Sokratesa, i upravo je ona bila određujuća za rađanje svijesti o slobodi. Iako su se Hegel i Kierkegaard razilazili u mnogo čemu, ova prekratnica je mjesto gdje se njih dvojica susreću i slažu. Upravo na osnovu uspostavljanja samoodređujućeg i samosvijesnog pojedinca, moguće je očekivati prevladavanje krize moderne. Takvo prevladavanje potrebuje svojevrstan dijalog koji će biti ispunjen tolerancijom i međusobnim uvažavanjem.

Ključneriječi: *dijalog, individualitet, sloboda, svijest, tolerancija.*

The role of individuality in the context of dialogue of modernity

Summary

Philosophical thinking and understanding of individuality and its role in the context of the crisis of modernity is necessary so we could objectively and critically perceive the picture of modernity, but also to perceive its crisis. Many philosophers, among which is impossible not to mention philosophical thought of Hegel and Kierkegaard, were thinking about self return, the importance of individuality and the birth of subjective freedom. Both of them agreed in the case of turning point in the history of human spirit, the turning point which was marked as the path of self return. That turning point they saw in Sokrates, and it was decisive for the birth of consciousness of freedom. Although Hegel and Kierkegaard differed in many ways, this turning point was place where two of them had met and agreed. On this fundament where self – determined and self-consciousness individual is established, it is possible to expect overcoming the crisis of modernity. This overcoming requires special kind of dialogue that will be full of tolerance and mutual respect.

Key words: *dialogue, individuality, freedom, conscious, tolerancy.*

„Time, dakle, ponovnim nalaženjem sebe, ona samom sobom postaje vlastiti smisao, upravo u radu u kojem je izgledalo da predstavlja tuđi smisao. – Za tu refleksiju potrebna su oba momenta: momenat straha i službe uopšte kao i momenat obrazovanja, i ujedno oba momenta na jedan opšti način“¹

Značaj prekratnice koju je označila Sokratesova filozofija, i to u pogledu uspostavljanja principa da čovjek mora da gleda u sebe, da bi znao šta je istina, naglasili su filozofi poput Hegela i Kierkegaarda. Ovaj princip nam omogućava da se u okviru određenog društva uspostavi dijalog, koji je neminovno potreban u prevazilaženju kriza, kriza koje onemogućavaju razvoj i napredak. Iako kod Sören Kierkegaard-a (1813 – 1855) pronalazimo kritički pristup i neslaganje sa Hegelovom filozofijom, postoji nekoliko segmenata u kojima je Kierkegaard slijedio Hegelovu misao. Jedan od očiglednih primjera jeste upravo uloga Sokratesa u povijesti ljudskog duha. Hegel će u svom djelu „Historija filozofije“ (tom II) posvetiti cijeli jedan dio ovom velikanu, ne samo antičke filozofije, već cjelokupne povijesti filozofije. Hegel se neće samo osvrnuti na optužbe upućene Sokratesu, nego i na pojmove kao što su ironija, majeutika, daimonion i aporija. Ovi pojmovi, posebice ironija, će biti ključni u razumijevanju svijesti o slobodi i značaju individualiteta. I sam Kierkegaard će naglašavati ulogu koju je ironija imala, i koju ima za pojedinca i društvo u kojem se zatiče. Sokratesova ironija je

¹ „Fenomenologija duha“, G. W. F. Hegel, drugo izdanje, BIGZ, Beograd, 1979., str. 119.

upravo bila od značaja za vlastito promišljanje o tome šta sloboda znači za individualitet.

Ulogu ironije u samoosvješćivanju i povratku sebi, preuzeli su i predstavnici romantizma, poput Schlegela i Asta. Romantizam se javlja kao reakcija na prosvjetiteljstvo i njegovo veličanje razuma. Za predstavnike romantizma područje u kojem individualitet može doći do izražaja nije razum, već su to osjećaji. Hegel će kritikovati ovakvo stajalište, jer prema njemu ono izražava relativizami nihilizam. Romantizmu je nedostajalo nužno djelanje, a samim time i cilj, smatra Hegel. *„Potreban je neki cilj koji je u sebi istinit i po sebi nužan (...), to međutim u pogledu djela i događaja romantične umjetnosti nije slučaj.“*²Nasuprot ovakvom stajalištu, za Hegela supstancijalni životni odnosi, koje on pronalazi u drugim sferama, poput građanskog društva i države, se suprotstavljaju beskonačnim pravima srca. Sloboda je upravo moguća kroz navedena područja, smatra Hegel.

„Pošto je pojedinac stvaran i supstancijalan samo kao građanin to on, čim nije građanin, te pripada samo porodici, predstavlja samo nestvarnu, bezržnu sjenku“³

Ne samo za Hegela, već i prema Kierkegaardovom mišljenju predstavnici romantizma su pogrešno razumijeli Sokratesovu ironiju, te je upotrebljavali u drugačijem kontekstu. Kierkegaard će insistirati da ukoliko smo voljni da ispravimo ovakva gledišta, i to pogrešna, potrebno se ponovo vratiti neznanju o kojem je Sokrates govorio. *„Zajedničko je*

² „Estetika“, II, G.W. F. Hegel, Kultura, Beograd, 1970., str. 286.

³ „Fenomenologija duha“, Hegel, ibid., str. 263.

*saznanje da je tradicija povezala riječ 'ironija' sa Sokratesom, ali to ne može ni pod koju cijenu značiti, da svako zna šta ironija jeste.*⁴ Za Kierkegaarda, negacija je neophodna korak, koji svaka individua mora započeti, i to u vlastitoj egzistenciji.

Obojica, i Hegel i Kierkegaard se slažu da je Sokrates označio revolucionarni, to jeste, prijelomni momenat u povijesti ljudskog duha. Ovaj princip nas upućuje na to, da je svijest ta koja nas vodi do istine. Za Hegela, sam subjekt je konstitutivni elemenat istine. Radi se o tome, da je Sokrates bio prvi koji se usmjerio na unutrašnjost, i to na područje mišljenja. *„(...) on je onaj heroj koji je namjesto delfijskog boga postavio ovaj princip: Čovjek zna u sebi što je istinito, on mora da gleda u sebe.*“⁵ Objektivna istina postoji, ali ona mora biti dosegnuta i prepoznata od strane individualnog subjekta, i to putem mišljenja, smatra Hegel. Racionalnost i mišljenje su ono na što Hegel i računa u procesu samoosvješćivanja, povratka samom sebi. Subjektivna sloboda podrazumijeva da svaka individua ima pravo da odluči za samu sebe. *„...da bi mišljenje uopće bilo moguće a time i konstituiranje subjekta, taj individualitet mora biti slobodan i tu slobodu potvrditi u svojem subjektivitetu.*“⁶

Rođenje subjektivne slobode je bio prijelomni momenat u svjetskoj historiji. U ovome se slažu i Hegel i Kierkegaard. Taj

⁴ „The Concept of Irony with continual reference to Socrates“, Sören Kierkegaard, Princenton University Press, Princenton, New Jersey, 1989., str. 11.

⁵ „Sokrat i sudbina“, G.V. Hegel (preuzeto iz Istorije filozofije tom II.), vidjeti u: Odbrana Sokratova, Platon, Dereta, Beograd 2008., str. 123.

⁶ „Razmeđa Hegelove filozofije: Hegelovo mišljenje duha i realiteta zbilje“, Samir Arnautović, Naklada Jurčić, Zagreb, 2011., str. 322.

momenat oni upravo pronalaze u Sokratesovoj filozofiji i njegovoj upotrebi ironije. U većini dijaloga, Sokrates se pojavljuje kao osoba koja ne zna. U nekim dijalozima, čak i kao osoba koja sama potrebuje vodiča u diskusijama o određenoj temi. Nekada se te diskusije, gdje se nastoji odrediti značenje nekog pojma, završavaju u aporiji, bez odgovora.

Kao primjer možemo uzeti dijalog Eutifron, gdje se u razgovoru između Sokratesa i Eutifrona upravo očituje „neznanje“, kao supstancijalni element ironije. „Sokrates: *Pokušaj me naučiti, Eutifrone, koja vrsta pravednosti pobožnost jeste, tako da možemo to isto prenijeti Meletu, kako me ne bi optužio za bezbožništvo.*“⁷

Upravo će Kierkegaard prepoznati ovaj momenat kao interesantan i značajan, to jeste kada Sokrates u dijalogu zastaje u negaciji. Na drugoj strani, Hegel će ovu negaciju kao rezultat Sokratesovih dijaloga, kritikovati. Hegel će ironiju uzimati u pozitivnom kontekstu. I ovo je jedna od mnogih tačaka, u kojem se Hegel i Kierkegaard razilaze u pogledu Sokratesove filozofije. Za Kierkegaarda, nove forme ironije su prisutne i u njegovom dobu. U tim novim shvatanjima ironije, subjektivitet se prihvata kao nešto pozitivno. Nasuprot takvim stajalištima, ironista za Kierkegaarda, predstavlja sasvim nešto drugo. Ironista je neko ko uočava sadašnju krizu, onaj ko uočava kontradiktornosti sadašnjosti, on je ona individua koja nema tačnu sliku šta nam budućnost donosi. Ironista nije neko ko konstruiše budućnost. Da bi individua mogla biti slobodna,

⁷ “Socrates of Athens: Eutyphro, Socrates’ Defense, Crito and the Death Scene from Phaedo”, transl. Cathal Woods and Ryan Pack, 2010, 2007. (pristupljeno: oktobar, 2013.god.).

mora prevazići ustanovljene norme i običaje, ne dopustiti sebi da bude rob istih. Za takvo što, neophodan je uslov, i to autonomija⁸ pojedinca.

Pored Hegela, i Kierkegaarda, još jedan filozof će u cijeloj svojoj filozofijskom korpusu, isticati značaj slobode za individuu. Riječ je o Friedrich Nietzscheu (1844 – 1900). I Hegel i Nietzsche će naglasiti da filozofija mora igrati odlučujuću ulogu u našem oslobođanju. Svaki od njih će razviti svoje viđenje slobode, ali će se slagati u tome „*da biti slobodan, znači biti samo – određujući*“⁹ Sam izbor koji svaka individua preuzima na sebe mora biti nešto unutrašnje. Za Hegela, pojedinac se mora posvetiti tome da hoće svoju vlastitu slobodu. „*sloboda zahtijeva htijenje, a to je zapravo ono što naša sloboda zahtijeva od nas da hoće.*“¹⁰ Međutim, ono što je neophodno ovdje, jeste da se treba voditi računa u kojem smislu se razumijeva sloboda kod Hegela, Kierkegaarda, pa i Nietzschea.

Za Nietzschea, Sokrates jeste obilježio momenat promjene. Ta promjena je, kod Sokratesa, došla sa racionalizmom i principom vrline kao znanja. Ali prema Nietzscheu, Sokrates nije vodio računa o volji. Zapravo Nietzsche upućuje oštru kritiku Sokratesu, jer je ovaj potonji dokazivao da istina vrijedi više i od samog života. Na samom

⁸ **autonomija** – (od grč. *αὐτός* = sam i *νόμος* = zakon), u doslovnom smislu znači moć davanja zakona sebi samome, odnosno slobodno djelovanje subjekta bez vanjskih uvjetovanja. Preuzeto sa: <https://www.filozofija.org/rjecnik-filozofskih-pojmova/>

⁹ „Hegel, Nietzsche and Philosophy“ thinking Freedom, Will Dudley, Cambridge University Press, sites.google.com (pristupljeno: juni 2012.), str.227.

¹⁰ Ibid., str.230.

početku svog djela „S one strane dobra i zla“ Nietzsche postavlja pitanje:

„Otkuda mi pojam mišljenja? Zašto vjerujem u uzrok i posljedicu? (...) Ali onaj koji kaže: 'Ja mislim i znam da je to – u najmanju ruku istinito, stvarno, izvjesno-taj će kod današnjeg filozofa zateći spreman osmijeh i dva znaka pitanja. ?Gospodine? možda će mu filozof dati na znanje, 'nemoguće je da se varate; ali zašto insistirate na istini?‘“¹¹

Obojica, Hegel i Nietzsche naglašavaju da filozofija mora igrati odlučujuću ulogu u našem oslobođenju, te se može uvidjeti da se može uvidjeti da su oni ujedinjeni u kritici spram uobičajenih mišljenja o slobodi. Svaki od njih razvija svoju koncepciju slobode, te smatraju da „biti slobodan znači biti samo-određujući jer se ne može biti određen nečim izvanjskim.“¹² Sam izbor koji svaka individua preduzima mora biti nešto unutrašnje, i mora biti neograničen od strane drugih individua. Jer ukoliko bi ovo bio slučaj, onda osoba ne bi bila u stanju postići samoodređenost, već bi bila određena željama od strane drugih izvanjskih sila. Kao ishod ovoga, takva individua ne bi bila slobodna. Za Hegela, individua mora prije svega biti posvećena tome da hoće svoju vlastitu slobodu.

Autonomnost subjekta, njegova sloboda je jedan od uslova opstanka individualiteta, smatra Hegel. Da bi subjektivna

¹¹„S onu stranu dobra i zla“, Friedrich Nietzsche, (djelo izdato zajedno sa Genealogijom morala), Dereta, Beograd, 2003., str.21.

¹²„Hegel,Nietzsche and Philosophy“ thinking Freedom, Will Dudley, Cambridge University Press, sites.google.com (pristupljeno: juni 2012.), str.227.

sloboda mogla da postane zbiljskom, za takvo nešto potreban je Ustav.

„Zato Ustav nekog određenog naroda uopće zavisi od načina i obrazovanosti njegove samosvijesti, u tome leži njegova subjektivna sloboda i prema tome zabiljnost ustava. (...)svaki narod stoga ima ustav koji mu je primjeren i koji mu pripada.“¹³

Kada bi se ovakav stav primijenio na Ustav Bosne i Hercegovine, države u kojoj se zatičemo, živimo i radimo, doveo bi do ozbiljnih korekcija. Potreba da se određena kriza prevaziđe jeste od fundamentalnog značaja ukoliko se samo – određujući subjekti odluče živjeti van granica homogenog društva. U društvu u kojem se nalazimo, autonomnost se javlja kao mač sa dvije oštrice. Pravo pojedinca da se opredjeljuje za povratak k sebi, da se obrazovanjem i radom uzdiže do stepena gdje je moguće uspostavljanje tolerancije je itekako onemogućeno postojećom krizom. Ovdje se radi o krizi vrijednosti, o stanju u kojem nije moguće ili je nedopustivo kritičko razmišljanje i samo-određenje. Ovakva kriza je pogodno tlo za pojavu konflikta, pogodna za autoritativne stavove, bez mogućnosti dijaloga. Da bi se mogao stvoriti prostor za djelovanje i napredak, neophodno je da se uspostavi svojevrsan dijalog. Takav jedan dijalog je prijeko potreban ukoliko se žele prevazići bedemi homogenih društvenih sistema, unutar kojih su pojedinci uspjeli pronaći mehanizme zloupotrebe vrijednosti, pa čak i onih demokratskih.

¹³ „Hegel i država“, Eric Weil, Veselin Masleša, Sarajevo, 1968., str.59

Promovirajući određene, njima podobne, vrijednosti, samoprozvani autoriteti manipulišu i kontrolišu mase. Unutar takvih društava ne dopušta se mogućnost otvorenog dijaloga, ne dopušta se postavljanje pitanja o smome sebi, o tome šta zapravo znači aloboda pojedinca i na koji se način ona može razviti do svoje općenitosti. Poput Jean – Paul Sartre-a (1905 – 1980), i mi se danas sve češće susrećemo sa dvije vrste ljudi. Sa ljudima koji znaju sve, i sa onima koji ne znaju ništa. Ovakvo uviđanje krize, nas ponovo vraća Sokratesu i Kierkegaardu. Sokrates je u toku svog života imao problema sa Sofistima, koji su mislil da zanju sve, ili su pak tako djelovali prema masama. A sam Kierkegaard će se zateći među sličnim znalcima, i to u pogledu vjerskih predstavnika, koji su bili ubijeđeni da znaju šta kršćanstvo jeste.

Danas, u 21. stoljeću, u okvirima bosanskohercegovačkog društva, ali i na globalnoj razini, mi možemo uočiti pojavu neprikosnovenih autoriteta. Autonomnost svakog pojedinca za takve ne postoji. Oni su apsolutistički ubijeđeni da su autoriteti ne samo jednog područja znanja, nego u svim mogućim sferama. Takvim pojedincima, odgovara zatvoreno društvo, društvo neosvješćenih individua, onih koji pristaju na serviranu istinu. Pojedinci koji nisu u stanju, da li zbog straha ili bezvoljnosti, krenuti na put samo- određenja, pristaju na apatičnost, na tiraniju. Takvi pristaju da je pitanje, reakcija nešto heretičko. Ukoliko se i pojave ironisti današnjice, u Kierkegaardovom smislu, ukoliko se pojave pojedinci osvješćeni u toj mjeri da sebe vide kao građane jedne heterogene države, pojedinci koji uočavaju i nastoje prevazići postojeću krizu, takvi se odstranjuju iz društva. Za autoritete

znanja, ovakvi pojedinci narušavaju vrijednosti koje su stvorene za kontrolu nad masama.

Da bi se prekinuo lanac proizvodnje ovakvih autoriteta ali i masa neosvještenih pojedinaca, mora se konstantno insistirati na dijalogu, na uvažavanju različitosti. Moramo se odvažiti na put na kojem ćemo omogućiti i drugima da uvide, kako su obrazovanje i djelovanje, jedan od načina da svijest dođe k sebi.

“Sigurno, rekoh, znanje je hrana duše i moramo paziti moj prijatelju, da nas sofist ne prevari kad hvali ono što prodaje, poput trgovca na malo ili na veliko koji prodaju hranu za tijelo, jer oni hvale bez razlike svu svoju robu, a da ne znaju koja je stvarno korisna, a koja štetna. To ne znaju ni njihovi kupci, izuzmemo li učitelja gimnastike ili liječnika koji mogu slučajno kupiti od njih. Na sličan način, i oni koji raznose dobra znanja, obilaze gradove i prodaju ih na veliko i na malo svakome tko ih treba, hvale sve odreda; premda se ne bih čudio, o moj prijatelju kad mnogi od njih stvarno ne bi znali kakav je njihov efekt na dušu, a isto tako ni njihovi kupci, ako onaj koji kupuje ne bi slučajno bio liječnik duše. (...)mnogo je veća opasnost u kupovanju znanja, nego u kupovanju mesa i pića.”¹⁴

¹⁴“Čovjek za sebe-istraživanje o psihologiji etike”, Erich Fromm, Naprijed, Zagreb, 1946-1966.,str.7.

Literatura:

- Erich Fromm, „Čovjek za sebe-istraživanje o psihologiji etike”, Naprijed, Zagreb, 1946.-1966.
- Friedrich Nietzsche, „S onu stranu dobra i zla“, (djelo izdato zajedno sa *Genealogijom morala*), Dereta, Beograd, 2003.
- Eric Weil, „Hegel i država“, Veselin Masleša, Sarajevo, 1968.
- G. W. F. Hegel, „Fenomenologija duha“, drugo izdanje, BIGZ, Beograd, 1979.
- G.W. F. Hegel, „Estetika“, II, Kultura, Beograd, 1970.
- Platon, „Odbrana Sokratova“, Dereta, Beograd 2008.
- Plato, „*Socrates of Athens: Eutyphro, Socrates' Defense, Crito and the Death Scene from Phaedo*”, transl. Cathal Woods and Ryan Pack, 2010, 2007. (pristupljeno: oktobar 2013.).
- Samir Arnautović, „Razmeđa Hegelove filozofije: Hegelovo mišljenje duha i realiteta zbilje“, Naklada Jurčić, Zagreb, 2011.
- Sören Kierkegaard, „*The Concept of Irony with continual reference to Socrates*“, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1989.
- Will Dudley, „*Hegel, Nietzsche and Philosophy*“ thinking Freedom, Cambridge University Press, sites.google.com (pristupljeno: juni 2012.)
- <https://www.filozofija.org/rjecnik-filozofskih-pojmova/autonomija>”